

**TRI DOKUMENTA KOJI OBJAŠNJAVAJU ZAŠTO JE POSLIJE
ŽIGOSANJA KRUNE U SIJEČNJU 1919. DOŠLO
I DO NJENOG MARKIRANJA U PROSINCU ISTE GODINE
ILI
AFERA HRVATSKE ZEMALJSKE BANKE D.D. U OSIJEKU****MIRA KOLAR-DIMITRIJEVIĆ****1.**

Kada sam nedavno objavila rad o osječkoj Hrvatskoj zemaljskoj banci d.d.¹ nisam mogla odgovoriti zašto je ta banka tako brzo zamijenila svoje hrvatsko ime jugoslavenskim, kao i zašto je preselila u Zagreb, napustivši Osijek. Danas znam odgovor, a on je vrlo zanimljiv jer ukazuje, kako je istaknuo bankarski stručnjak Dušan Plavšić, da je to mijenjanje imena u vezi s "frikcijom", odnosno "koneksijom" koja je vladala u hrvatskom gospodarstvu i bankarstvu tijekom 1919. godine. U osječku bankarsku aferu iz 1919. godine bili su upleteni mnogi uglednici, a ona je ujedno značila otriježnjenje od nadanja onih gospodarstvenika u Hrvatskoj koji su mislili da će im nakon stvaranja jugoslavenske države pripasti vodeća uloga u jugoslavenskom gospodarstvu.

Naime prema miru u Saint Germainu države koje su naslijedile Austro-Ugarsku Monarhije morale su u najkraćem roku izdvojiti krunsku masu koja se nalazila na njihovom području od kruna drugih država, ali se za ovu odluku znalo već krajem 1918. godine Bio je to preduslov za sukcesiju Austro-Ugarske Narodne banke. Želeći što prije doći do ovih sredstava kako bi mogla preuzeti podružnice Austro-Ugarske banke na jugoslavenskom području vlada Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca je odmah naredila žigosanje novca, koje je provedeno tijekom siječnja 1919., te je na osnovu toga nova država dobila dio svote koja je ulazila u sukcesiju dok se na ostatak čekalo dok bude isti postupak proveden na područjima koje su držali pod okupacijom Talijani. Međutim prilike na novčarskom tržištu Hrvatske nisu bile jednostavne, jer ne samo da se žigosanje kojekakvim žigovima vršilo naknadno, već je i osječka Hrvatska zemaljska banka d.d. ubacila oveću svotu novotiskanih kruna u Mađarskoj, te ih je pustila u promet kao uobičajenu krunsku monetu, destabilizirajući time novčano tržište i donijevši veliku korist onima koji su se poslužili

1) Mira Kolar-Dimitrijević, Što se dogodilo s najvećom osječkom bankom poslije 1918. godine? Prilog poznavanju povijesti Hrvatske zemaljske banke od 1909.-1945. Osječki zbornik, 22-23, Osijek 1997, 209-228.

tim postupkom. Kako bi se količina krunskog novca opet stavila pod kontrolu naređeno je u da se u prosincu 1919. izvrši markiranje novca nalijepljivanjem markica u raznim bojama na različite apoene, uz istovremeno oduzeće 20 % novčane vrijednosti. Kompromitirana Hrvatska zemaljska banka d.d. je morala svoje sjedište prenijeti u Zagreb, a pored toga je morala promijeniti i svoje ime preimenovavši se u Jugoslavensku banku d.d. što je onda omogućilo bez griže savjesti svim Jugoslavenima da kontaktiraju s ovom bankom, koja je pokazala u poslovanju velik uspjeh od Subotice i Beograda pa do mora.

Naime Uredbom ministra financija od 25. XII. 1918. trebalo je prežigosati službenim žigovima krune. To je na području Hrvatske i Slavonije proglašeno odredbom bana dr. Antuna Mihalovića 8. siječnja 1919. te je žigosanje trebalo biti završeno do kraja siječnja 1919. Međutim Hrvatska zemaljska banka d.d. u Osijeku, kao najveća slavonska banka s dioničkim kapitalom od 50,000.000 kruna 10. prosinca 1918. unijela je iz Pečuha austro-ugarske krune, koje su se i dalje tiskale ne samo u Beču već i u emisionoj banci u Budimpešti, te ih preštambiljala svojim žigom i ubacila u promet kao punovažeći novac, ostvarivši time veliku dobit sebi i Živnostenskoj banci u Pragu s kojom je bila usko povezana.

Kada je to bilo otkriveno, uhapšeni su nadravnatelj osječke centrale Julije Sorger i nekoliko drugih činovnika. Međutim u taj posao bio je očito upleten i dr. Dušan Plavšić, koji je saznajući da je malverzacija otkrivena poduzeo krajnje napore da se afera zataška, i da se sačuva kredibilitet Hrvatske zemaljske banke, za što je očito imao određeni interes. Pri tome je našao razumijevanje tadanjeg bana dr. Tomislava Tomljenovića i jedne skupine političara u Ministarskom savjetu, ali dakako da je banka kako ne bi bila uvučena javno u ovu veliku aferu, morala dati određeni ustupak političarima u Beogradu. Iako se o ovoj aferi nije pisalo na nivou države, ipak je ona s regionalnih pozicija Slavonije bila izuzetno osjetljiva. Političari i vodstvo banke dogovorili su se da stradaju samo bankarski namještenici Julijus Svećenski i Vlastimil Večera. Iz ovdje objavljenih dokumenata vidi se da je u ime ustupka zatraženo i da se središte banke prenese u Zagreb, što je i učinjeno, a kako bi se radikalima i Pribičevićevim samostalcima omogućilo da bez bojazni za svoj politički dignitet preuzmu paket dionica, ona mijenja ime u Jugoslavenska banka d.d.

Vrlo je značajno i to da je Ministarski savjet nakon ovog slučaja odlučio da se treba osigurati od sličnih poteza hrvatskih banaka. Određeno je da se krune u onim dijelovima države koje su nekoć pripadale Austro-Ugarskoj monarhiji markiraju, tj. da se na krune od 10, 20, 50, 100 i 1000 kruna nalijepe markice i da se tom prilikom uzme 20 % vrijednosti tog novca s time da je taj zajam trebao biti vraćen, ali je financijskim zakonom od 1920/21. pretvoren u 3% državne obveznice, koje su se počele u dijelovima vraćati tek 31. X 1930. godine. Na manji novac markice se nisu lijepile, ali je on zbog inflacije već izgubio znatan dio svoje vrijednosti. Ova je odredba donesena uredbom J.J. 3381 ministra financija od 10. XI. 1919. Dakle, ona je donesena kao posljedica financijske afere u osječkoj banci, te se s markiranjem započelo 25. studenog 1919. u Hrvatskoj i Slavoniji, u Bosni 3. prosinca, a u Sloveniji 16. XII. 1919., te je tako osječka afera imala utjecaj na čitavo novčano tržište u krajevima koji su 1. prosinca 1918. ušli u Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca. Istovremeno je Uredbom poništen službeni kurs između dinara i krune za sva plaćanja kod državnih ustanova, što je drugim riječima značilo da austro-ugarska kruna nema stalnu zagarantiranu vrijednost na području bivše Kraljevine Srbije, te da se zamjenjuje proizvoljno, odnosno da nije državni novac. Hrvatska je tako zapala u neku vrstu financijske izolacije koja joj je nanijela veliku štetu, pogotovo stoga što su plaćanja iz inozemstva od srpnja 1919. išla isključivo preko novoosnovane Centrale za vanjska plaćanja u Beogradu, a onda su se propisi izvoza i uvoza još više zaoštravali na štetu Hrvatske, zajedničkom

suradnjom Ministarstva Financija i Narodne banke, te je vanjska trgovina Srbiji pripojenih krajeva zapala u ozbiljnu krizu, a centar izvoza se premjestio u Beograd, iako je još uvijek proizvodnja i u poljoprivredi i u industriji bila vezana uz te krajeve.

Hrvatska zemaljska banka d.d. u Osijeku osnovana je 1. VII. 1909. s dioničkim kapitalom od 2,500.000 kruna i do kraja Prvog svjetskog rata ona je izrasla u veliku banku, obuhvatajući poslove i u 1908. anektiranoj Bosni i Hercegovini. Ona već 31. srpnja 1910. podiže glavnica na 5,000.000 kruna i "pod njenim neposrednim uslivom naši su se gotovo svi novčani zavodi u Osijeku".² Ova je banka bila od samog početka vezana s uglednim novčarskim kućama u Pragu, Beču i Pešti, te su se njene dionice notirale na budimpeštanskoj burzi. Pod interesnu sferu ove banke pripadale su velike tvornice Osijeka: Prva osječka šećerana, Osječka ljevaonica, Osječka tvornica koža, Srijemska tvornica konoplje, Prvo slavonsko d.d. za tvorbu stakla d.d., mlin "Union", Tvornica šibica Adama pl. Reisnera, Termalno kupalište u Harkanyu itd. i konjunktura Osijeka je dobrim dijelom vezana uz rad ove velike banke kjoj su na čelu bili Oskar Weismayer i Julije Sorger.

Uprava je bila uglavnom u rukama Židova, ali je kapital bio dobrim dijelom češki zbog veza sa Živnostenskom bankom pro Čehi a Moravy do 1912., kada se iskorištava ponovni dolazak Hrvatsko-srpske koalicije na vlast za preuzimanje vodeće uloge u gospodarstvu Hrvatske od strane srpskog kapitala. Te je godine osnovana na Jelačićevom trgu 26. u Zagrebu podružnica ove banke koju vodi dr. Dušan Plavšić. On je bio sin Nikole Atanasija Plavšića, dugogodišnjeg tajnika osječke trgovačko-obrtničke komore. Kao publicista i sakupljač umjetnina Dušan Plavšić (Vinkovci, 24. IV. 1875. - Zagreb, 18. XII. 1965) se spominje i u Hrvatskom leksikonu,³ a u povjesnici umjetnosti je dosta dobro istražena njegova djelatnost u Moderni, ali se pri tome potpuno zanemaruje njegova gospodarska djelatnost koja je bila izvanredno bogata i plodna. Upravo u vrijeme kada mu umire otac na povratku iz Rima, Dušan Plavšić postaje ravnatelj zagrebačke podružnice, imajući iza sebe već bogato iskustvo na bankarskom polju. On je 1901. došao u Sarajevo kao tajnik Bosansko hercegovačke privilegirane zemaljske banke, te je postao suradnikom Kranjčevićeve **Nade**, a zajedno s dr. Ivom Pilarom osnovao je Hrvatski blok, odijelivši tako hrvatske intelektualce od pronjemačkog "Herren Cluba", radi čega je 1906. morao napustiti Sarajevo, te je došao u Zagreb, gdje je postao tajnik ravnateljstva Prve hrvatske štedionice, odnosno tajnik grofa Miroslava Kulmera, te ovaj posao radi u politički vrlo osjetljivom vremenu do 1. travnja 1912.

Nakon toga preuzima ravnateljstvo zagrebačke podružnice Hrvatske zemaljske banke d.d. iz Osijeka, koju podružnicu je i osnovao. U svojoj autobiografiji Plavšić se je pohvalio da je on Hrvatsku zemaljsku banku podigao od malog provincijskog zavoda s 5,000.000 kruna kapitala na jednu od najvećih zagrebačkih banaka sa 100,000.000 kruna, koji iznos ova banka iskazuje kao svoj dionički kapital 28. prosinca 1919 godine, ali i da ju je napustio 1919. iako je bio i ravnatelj i član uprave "jer se nisam mogao složiti sa pogledima članova uprave, naročito sa zastupnicima Živnostenske banke u Pragu, koja je na tom zavodu u početku bila interesirana".⁴ Činjenice, a i ovdje objavljeni dokumenti pokazuju da je Plavšić i dalje bio zainteresiran za sudbinu Hrvatske zemaljske banke d.d. Osijek, utoliko više što je banka još 1914. preuzela aktive i pasive podružnice zagrebačke Hrvatske pučke banke

2) Ivc Mažuran, Novčani zavodi u Osijeku 1867-1945. U: 20 godina Komunalne banke i štedionice u Osijeku, Osijek 1975, 28.

3) Hrvatski leksikon, II, Zagreb 1997, 269.

4) Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, Plavšić, kut. 37. - koncept predan 12. V. 1941. Ravnateljstvu redarstva u Zagrebu i dru Božidaru Cerovskom. Ova je biografija pisana radi toga kako bi Plavšić bio oslobođen iz logora Jasenovac, što je i uspjelo, ali tek 1942.

u Novom Vinodolu, gdje je surađivao s dr. Bogoslavom Mažuranićem i kasnije s Josipom Ljubićem u Crikvenici, te su kroz ovu suradnju udareni temelji novovinodolskom turizmu od 1917., ali i češkom turističkom interesu u ovom dijelu Hrvatskog Primorja. Zbog povezanosti Plavšića s hrvatsko-srpskom koalicijom ova banka je ušla u 1919. godinu pod zaštitom režima, te joj se bez ikakvih poteškoća dozvoljava povišenje dioničke glavnice, koja je krajem 1918. povišena na 50.000 kruna, a krajem 1919. godine na 100,000.000 kruna, i 28. svibnja 1920. na 200,000.000 kruna, čime je ova banka postala jedna od najvećih u državi. Poslije stvaranja Kraljevstva SHS banka posluje s državnim bonovima, bavi se nacionalizacijom stranih poduzeća, a ima i iseljenički "Američki" odjel, te preuzima i zastupstvo Cunard linije za preokoceansku plovidbu i zastupstvo Kraljevskog holandskog Lloyd, a u Americi svoju njujoršku agenciju na Broadwayu 25. pretvara u "The Bank of Jugoslavija", koju je vodio Lorhar Berks, a koja je zatvorena već 15. travnja 1921. pod pritiskom privilegirane Poštanske štedionice, koja je preuzela poslovanje s iseljeničkim doznakama. Banka preuzima i Srijemsku agrarnu štedionicu d.d., te tako nekoliko likvidiranih banaka pretvara u svoje podružnice, kojih je bilo na potezu od Podunavlja do Hrvatskog primorja, a u ožujku 1919. je osnovala i podružnica u Beogradu, koja joj je služila kao posrednik s ljudima u vlasti, ali koja je i vodila k sve većem potiskivanju osnivača banke Oskara Weismayera i Julija Sorgera, odnosno nakon smrti ovog potonjeg vodeću ulogu preuzima dr. Nikola Kostrenčić, a zapravo jedna skupina ljudi blizih dvoru.⁵

Kako bi se izbjegao javni proces, vodstvo banke je žrtvovalo nekoliko svojih malih činovnika i prenijelo je sjedište 1921. u Zagreb, preimenovavši se već ranije 1920. u "Jugoslavensku banku d.d." Predsjednik upravnog odbora već ostarjeli Oskar Weismayer je pristao na promjenu imena banke, ali je inzistirao da se sjedište banke prenese u Zagreb, a ne u Beograd. Beogradu je pak ova afera iz 1919. dobro došla da dokaže kako mora staviti pod kontrolu kretanje novca u nekadanjim krajevima Austro-ugarske monarhije koji su pripali pod njegovu vlast, pa je odnos prema kruni i dalje krajnje restriktivan i njena vrijednost sve manja, dok se nije ustalila razmjena u odnosu 4 : 1. Pozivom na ilegalno ubacivanje novotiskanih kruna iz Mađarske u Slavoniju, iskoristivši isti slučaj i kod Jadranske banke u Trstu gdje je ovu transakciju izveo Čiro Kamenarović, Ministarstvo financija je uvelo dvostruku valutu u zemlji, odnosno kruna se na području Srbije ne prima kao plaćevno sredstvo u javnim uredima, sve do početka 1923. kada je dinar postao jedino i jedinstveno plaćevno sredstvo za cijelu kraljevinu.

U vrijeme ove osječke afere Dušan Plavšić više nije ravnatelj Hrvatske zemaljske banke d.d. koju je napustio 1. travnja 1921., ali je kao predsjednik zagrebačke Burze za robu i vrednote uživao veliko povjerenje gospodarstvenika Hrvatske i bio je poznat po svojim vezama s inozemstvom. On je tada osnovao u Zagrebu posebnu "Balkansku banku", preko koje se je pokušao uvući među koncesionare izgradnje željeznica između Bosne i Srbije zadobivši i kapital Amona Rukavine i nekih drugih pripadnika hrvatskog plemstva, koji su likvidacijom ove banke, nakon što im je vlada, odnosno kralj Aleksandar, oduzela koncesiju, sve izgubili. Plavšićevo postavljanje na mjesto pomoćnika ministra financija Kosti Kumanudiju 21. ožujka 1921., neposredno prije propasti ove banke, a i njegova kasnija uloga u bankarstvu Hrvatske, ukazuje na njegove veze s vladinim krugovima u Beogradu. Kao doministar Plavšić pokušava sastaviti prvi uravnoteženi proračun nove države, u čemu nije uspio, jer su rashodi bili znatno veći od prihoda, te se bez diranja u porezni sustav uravnoteženi proračun nije mogao sastaviti. Međutim kako bi zaustavio pokušaj hrvatskih

5) M. Kolar-Dimitrijević, Što se dogodilo ..., n. dj., 217.

banaka, koje su radi jačanja "hrvatske krune" bacile na europsko tržište veći broj zagrebačkih "deviza" zaustavlja slobodno trgovanje devizama mimo Beograda, što je izazvalo silno nezadovoljstvo u hrvatskim financijskim krugovima. Plavšićevo "podministrovanje" nije trajalo ni pola godine, jer je došlo do svađe među demokratima, te se krajem 1922. Plavšić vratio u Zagreb a ministar financija postao je radikal dr. Milan Stojadinović, koji je prišao i povišenju poreza i koji je potpuno likvidirao krunu, preuzevši iz Beča oveću pošiljku zlata u ime sukcesije između novonastalih država na prostoru bivše Austro-Ugarske Monarhije, nastavljajući s kontrolom poslovanja deviznim sredstvima. Nakon sloma Prve hrvatske štedionice u Zagrebu u jesen 1931. Dušan Plavšić je postavljen za njenog komesara, a onda je bio i povjerenik vlade za sanaciju hrvatskih banaka, te su u tom procesu nestale sve male mjesne banke, kojima nije prihvaćen proces sanacije. Maknut je s tog položaja tek 1939. godine nakon sklapanja sporazuma Cvetković-Maček, ali je zanimljivo da ga je i Nezavisna Država Hrvatska koristila kao stručnog konzultanta u Savezu novčanih i osiguravajućih zavoda, a iz društvenog i publicističkog života nije nestao ni poslije 1945. godine.⁶

Iz velike i vrlo značajne aktivnosti Plavšića odlučila sam se ovom prilikom na objavljivanje materijala koji je vrlo zanimljiv jer odgovara na pitanje kako i zašto se veći dio gospodarske elite sve više priklanjao beogradskom dvoru. Radilo se kombinacijom surađivanja i ucjenjivanja, što je na dugi rok dalo vrlo povoljne rezultate, pa se je većina privrednika u Hrvatskoj radije odlučila na suradnju nego na marginaliziranje i propast svoje egzistencije. Smjenjivanje vlada, smjena Pribičevih demokrata s radikalima u prvih nekoliko godina nove države pružala je za to odličnu priliku. Ovaj rad istovremeno pokazuje da se je isto kao kod dvostrukih bilansi radilo i u dopisivanju. Tako je na primjer postoje tri verzije dopisa banu dr. Tomislavu Tomljenoviću od 26. studenog 1919., koje se jako razlikuju, jer se u nekim operira s velikim riječima a s malo sadržaja, a u drugima se piše otvoreno i jasno. Iz ovih dopisa i rješenja vidi se da Našička afera iz 1936. nije jedina gospodarska afera u Jugoslaviji u koju su bili upleteni najutjecajniji gospodarstvenici i političari. Samo od Našičke afere je ostalo više od dvije tisuće stranica sudskih spisa, a od ove prve je ostalo samo nekoliko dopisa, te treba mnogo domišljanja. Upravo zato su ovi dokumenti izuzetno vrijedni, te smatram da ih treba objaviti, utoliko više što na tom polju nemamo gotovo nikakvih znanstvenih ni stručnih radova.

Svi dokumenti objavljeni u ovom radu čuvaju se u rukopisnoj ostavštini Dušana Plavšića, koja je pohranjena u Hrvatskom državnom arhivu u kut. 1.

6) M.Kolar-Dimitrijević, Burni gospodarski život dr. Dušana Plašvića. U pripremi za Osječki zbornik 1924.

Dokument 1

Dušan Plavšić i Slavko Deutsch iz zagrebačke podružnice Hrvatske zemaljske banke d.d. mole bana dr. Tomislava Tomljenovića da oslobodi osumnjičene djelatnike osječke centrale iz istražnog zatvora.

Hrvatska zemaljska banka d.d. Podružnica u Zagrebu

Gospodinu Dru. Tomislavu Tomljenoviću, banu Hrvatske, Slavonije i Megjumurja, Zagreb.

Gospodine bane! ^a

Proti našem zavodu, odnosno njegovoj središnjici u Osijeku podnešena je kaznena prijava radi neovlaštenog prebiljegovanja nota. Prema rečenoj prijavi, po kojoj su navodno note Austro-ugarske banke prebiljegovanek od našega zavoda nakon istekloga roka o biljegovanju, stavljeni su u istražni zatvor slijedeći funkcionari našeg osječkog instituta: nadravnatelj gospodin Julijo Sorger, ^b i g. ravnatelj Karel Vodička, ^c zatim prokurista g. Julije Svečenski ^d i blagajnik g. Vlastimil Večera. ^e

Ne ulazeći u stvar istrage i ostavljajući po strani pitanje krivnje, a stojeći na stanovištu državnoga i narodnoga interesa, prema kojem treba u svakom slučaju prema rezultatima istrage postupati po pravdi i pravici, mi smo slobodni, da se obratimo na Vaše gospodstvo, da bi u općem interesu odredilo sve što je potrebno, da bi se rečeni funkcionari našega zavoda riješili istražnoga zatvora. Tu predstavku motiviramo slijedećim argumentima.

Uviggajući potrebu konsolidiranja prilika u našoj mladoj državi naš zavod stoji na stanovištu, da je dužan podpirati državnu vlast na svakom koraku, koji ide za sregivanjem. I kad bi se radilo o ličnim pitanjima, koja ne tangiraju opći interes, mi u ovoj stvari ne bismo preduzimali ništa, što bi moglo smjerati za ličnom zaštitom pojedinaca.

Na žalost, u ovom se slučaju ne radi toliko o pojedincima i njihovom ličnom pitanju, koliko o ekonomskim interesima prvoga reda, koji su vezani uz naše koncern. Istražnim zatvorom funkcionera našega zavoda pako može da se uzdrma povjerenje silnih interesentnih grupa našega zavoda, kojega rad se proteže diljem čitave naše države, što u novčarstvu, što u industriji, a što u svim ostalim granama privrednoga života.

a) Iz drugog u svesku očuvanog originala vidi se, da je dopis upućen banu dr. Tomislavu Tomljenoviću. Taj drugi dopis ima samo četiri zadnja stavka ovog dopisa i očito se smatralo da je dopis previše štur, te da ga treba nadopuniti konkretnim opširijim podacima, s osobitim obzirom na Hrvatsko primorje, jer je dr. Tomljenović bio veliki župan Ličko-primorske županije u Gospiću 1918., a za bana Ivana Palčeka i podban, te bio je interesno vezan uz Primorje i dobro ga je poznavao jer je gimnaziju polazio u Senju. U jednoj verziji je navedeno da je zatvoren i prokurista Dragutin G. Bošković, knjigovoda već 1912, no dopis je očito mijenjan, jer je Bošković u vrijeme sastava ovog dopisa koji ovdje objavljujemo već bio pušten iz zatvora i zadržao je mjesto u Banci. Dopis istog sadržaja upućen je Kr. državnom odvjetništvu u Osijeku, gdje je bio odvjetnik dr. Viktor Aleksander, umro 1934., te Državnom redarstvu u Osijeku.

Dr. Tomislav Tomljenović (Ričice Ličke, 17. IX. 1877. - Zagreb, 28. II. 1945.). Završio je pravo u Zagrebu, a zatim je do travnja 1918. bio odvjetnik i vođa hrvatsko-srpske koalicije u Kostajnici, a onda veliki župan Ličko-krbavske županije u Gospiću. Za vrijeme bana Palčeka je podban, ali kada je ovaj postao ministar za unifikaciju zakona u cijeloj zemlji Tomljenović postaje 13. XII. 1919. ban, a ban je i od 13. lipnja 1921. do srpnja 1921., dakle u vrijeme izglasavanja Vidovdanskog ustava. Imao je kasnije odvjetničku kancelariju i u Zagrebu.

Svakako je zanimljivo spomenuti da je Tomislav Tomljenović pozvao još u vrijeme kada je bio veliki župan, građevinskog inženjera Nikolu Plavšića, brata Dušana Plavšića da se uključi u gradnju bosanskih željeznica, te da su Tomljenović i braća Plavšići bili vezani ne samo članstvom u Hrvatsko-srpskoj koaliciji, već su imali već i pri kraju Austro-Ugarske monarhije nekih zajedničkih privrednih interesa.

b) Julijo Sorger. Nadravnatelj. Jedan od osnivača banke.

c) Karel Vodička. Ravnatelj osječke središnjice. Bio je prokurista banke i 1912. godinc. Izvukao se iz afere te je bio i dalje ravnatelj bankovnog odjela u Osijeku, budući da ga je štitiio češki kapital.

d) Julije Svečenski, prokurista osječke središnjice Zemaljske banke.

e) Vlastimil Večera, blagajnik Zemaljske banke u Osijeku.

To uzdrmano povjerenje može uroditi runom^f interesiranih na banku. Ovakov run može pako da izazove ne samo propast velikog našeg zavoda sa svim sitnim i krupnim interesentima oko njega, nego i svih brojnih afiliranih poduzeća, njihovih interesenasta, pa radnika, ulagača i t.d. Ukratko, posljedice su goleme i nepredvidljive.

Da podamo kakvu takvu sliku mogućnosti, treba da samo istaknemo, da naš zavod raspoláže sa sredstvima dioničara t.j. dioničkom glavnicom od K 50,000.000.- i rezervama od k 37,000.000.-, da ima tražbina od cca. K(runu) 160,000.000.-, a dugovina od cca. K. 70,000.000. Taj rad se vrši u deset mjesta: Osijeku, Zagrebu, Beogradu, Skoplju, Subotici, Vukovaru, Varaždinu, Karlovcu, Crikvenici i Novom. To je sam zavod. U uskoj su vezi sa zavodom pako slijedeće ustanove: Prvo hrvatsko-slavonsko dioničko društvo za industriju šećera, Osijek; "Union" paromlinsko dioničko društvo sa paromlinima u Osijeku i Barču: Osječka ljevaonica željeza i tvornica strojeva d.d. u Osijeku; Hrvatsko dioničko društvo za trgovinu željezom u Zagrebu i njegova kranjska tvornica željeza i bravarske robe u Kamniku: Osječka tvornica kože d.d. Osijek; "Harkany" močilana i tvornica konoplje i lana d.d., Drava-Sabolč, u Osijeku; Srijemska tvornica konoplje d.d. Erdevik u Osijeku; Domaća tvornica rublja d.d. u Zagrebu; Karlovačka tvornica jorgana d.d. u Karlovcu; Impregnacija drva d.d. u Karlovcu; Tvornica pokućstva d.d. u Karlovcu; Narodna šumska industrija d.d. u Zagrebu; Šumsko gospodarstvo d.d. u Osijeku; Pilana Katnić sinovi d.d. u Crikvenici; Tvornica crijepa i opeka u Crikvenici; Sjemenasr d.d. u Osijeku; "Granum", trgovačko društvo d.d. u Osijeku; Subotičko klaoničko društvo d.d. u Subotici; "Isis" d.d. za industriju i promet droga i kemikalija u Zagrebu; Exportno i importno d.d. u Zagrebu; Hrvatsko dioničko društvo za promet s nekretninama u Osijeku; "Pre luka" d.,d. za promet s nekretninama na Sušaku; Jadransko hotelsko i kupališno d.d. na Sušaku; Hrvatski štamparski zavod d.d. u Zagrebu (filijala u Osijeku); Herceg - Bosna, zemaljski osiguravajući zavod za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu. Pored toga je upravo u tečaju rad oko nacionalizovanja domaće tvornice predenja i tkanja pamuka u Dugoj resi i Neuschlossove tvornice tanina i paropile u Gjurgjenovcu, a u inostranstvu se nalaze naša Domovinska industrija drva d.d. u Trenčinu i Boršod - Heveška industrija drva d.d. u Arlo. Ta sva poduzeća zaposluju preko dvadeset hiljada radnika.

Rečene ustanove, koje su u uskoj vezi s našom bankom, biće ugrožene svakim potresom, što ga mogu izazvati nepodesne mjere državne vlasti zatalasanjem javnoga mišljenja. Takove mjere mogu da upropaste brojne porodice i da kraj razgranjenosti našega rada izazovu frikcije^g u našem privrednom životu, koje mogu odjeknuti nadaleko i čak dirnuti našu kreditnu snagu prema inostranstvu, na kojoj država ima prevelikog interesa.

Naš je institut naime baš poslije našega narodnog oslobogjenja zapodjeo najživlje veze sa stranim svijetom. Narodno naše oslobogjenje, koje je odijelilo naš narod od vlekikh privrednih i novčarskih centra u Beču i Budimpešti omogućilo nam je direktne velike veze s inostranstvom, kod kojega je naš zavod već dobro akreditiran uopće, a naročito u importnim i novčarskim poslovima. Po tim vezama vrši naš zavod glavni dio saobraćaja s našim iseljeničkim svijetom u svojem novo kreiranom američkom odjeljenju. Do K 500.000.- dnevno iznosi samo taj posao našega instituta.

Svi ti veliki ekonomski zadaci, što ih vrši naš zavod mogli bi se krivim zahvatom državne vlasti, koji je kadar nepovoljno djelovati na povjerenje u naš zavod, poništiti. I za to mi smatramo svojom građanskom dužnošću, da na to upozorimo državnu vlast, da ukažemo na svu odgovornost, što je ona preuzimlje na sebe prenačljenim postupcima. Jer

f) Run je izraz za izcnadnu navalu vjerovnika na banku.

g) Frikcija znači trljanje, biti pod pritiskom.

kako je u državnom interesu, da naš privredni život i javni moral ozdravi na korist ukupnosti, kojoj državna vlast služi i kako je dužnost svakoga valjanog državljanina, da je u tom pomaže, tako je isto dužnost državne vlasti, da zaštiti privredni život, koji je upravljn tako velikim jednim institutom, da ga ne izloži bez potrebe nedoglednim potresima, koji mogu isto tako ugroziti državne interese, koliko i uzdrmani moral.

Prosugjujući rad našega zavoda, ne valja smetnuti s uma ni njegov nacionalni zadatak, koji se vršio i vrši u narodnom interesu, o čem svjedoče sve gornje ustanove, koje su osnovane inicijativom naše banke u korist naše narodne privrede. Pri tome naročito spominjemo naš rad na našem Primorju, gdje je našem zavodu uspelo kreiranjem Jadranskog hotelskog i kupališnog d.d. da otme iz tugijskih ruku najvažnije kupališne etablismane u Opatiji, na Sušaku, u Bakru, u Crikvenici i u Novom. Tu nam je uspelo, da dobijemo u naše domaće ruke "Preluku" za gradnju vila i tramvaja, pa Martinšćicu za gradnju brodogradilišta. U Novom osnivamo električnu centralu, tvornicu leda i hladionicu, te naročito povrtljarstvo za kupališne goste naše rivijere i opskrbu, tako loše opskrbljenog pučanstva, dok u Crikvenici podižemo tvornicu crijepa i opeke.^h

U općem interesu preduzeće naš zavod uregjenje vodovoda u Novom, da osigura tamošnjem pučanstvu i kupališnim gostima zdravu vodu. Toj ćemo gradnji što prije pristupiti i time preuzeti na sebe veliki trošak u općem interesu, koji će znatno pomoći saniranju higijenskih prilika na Primorju, koje strada od zaražene vode.

Polazeći od čisto trgovačkih i privrednih gledišta, naš zavod je uvijek bio svjestan svojih narodno-privrednih i nacionalnih zadataka. Golemi ciljevi su pred očima našim, veliki i zamašni daljni narodno-privredni programi su u radu. Služeći narodno-privrednom progresu našega naroda i gledajući na naš zadatak - pored svega tečevnog karaktera našega zavoda - uvijek kao zadatak općega interesa vidimo u prenagljenim aktima državne vlasti opasnost, koja može da sruši naš zavod i podruje jedan temeljni stup našega narodno-privrednog razvijanja.

Na tu smo činjenicu slobodni skrenuti pažnju Vašega gospodstva kod prosugjivanja ove naše predstavke i molbe, koju ujedno upućujemo nadležnim vlastima u Osijek.

Mi smo uvjereni, da će Vaše gospodstvo znati ocijeniti njezinu važnost i prema tome postupati te stvoriti odluku, kojom odregjuje sve potrebno, da se uvodno spomenuti funkcionari našega zavoda bez obzira na daljnji tečaj istrage u konkretnoj stvari a pod ograničenjima, koja Vaše gospodstvo nagje shodnim, puste na slobodu, da bi se uklonila sjena, koja može radi sumnje za eventualnu ličnu krivicu pojedinaca pasti na naš zavod i da bi se zaštitio interes velikog našeg koncerna, a po tome i javni interes od posljedica, što ih može izazvati zatalasano jasvno mišljenje.

Očekujući povoljno riješenje ove naše predstavke, molimo Vaše gospodstvo, da primi izražaj našega odličnog štovanja

Dušan Plavšić i Slavko Deutsch

h) Rukopis Josipa Mlinarevića "Za unapredjenje nacionalnog turizma u Hrvatskom primorju" objašnjava ovaj fenomen izvanrednog razvoja turizma u Hrvatskom primorju. (Hrv. drž. arhiv, Ostavština Plavšić, kut. 32.) Ovaj je rukopis kasnije objavljen pod imenom Josipa Ljubića i pod naslovom "U borbi za nacionalni turizam" (Riječka revija, 1964, br. 12, 1003-1029 i br. 13), pa pretpostavljam da je Mlinarević pseudonim Josipa Ljubića, jer je isti Plavšiću 3. kolovoza 1953. poslao na mišljenje već dovršeni rukopis. Josip Ljubić, ravnatelj podružnice Hrvatske zemaljske banke u Crikvenici, liječnik dr. Ivan Sokol i odvjetnik Zlatko Šafranić proveli su i nacionalizaciju mađarskog hotela u Crikvenici, a uz Dušana pomoć Plavšića, ravnatelja Jugoslavenske banke d.d. u Zagrebu, čiji je brat Nikola imao još 1912. koncesiju za prugu Bihać - Plitvička jezera, a i dalje preko Vratnika za Novi i Senj, a Plavšićevi su bili zainteresirani i za izgradnju pruge Bihać - Vrhovine, gdje bi se pruga vezala na ličku prugu Ogulin - Gospić. Iz jednog dopisa vidi se da je Dušan Plavšić imao 19. siječnja 1926. 1065 dionica Jadranskog hotelskog i kupališnog d.d., 25 dionica "Vinodola", 200 dionica izgradnje hidrocentrala "Zeleni Vir", za čiju izgradnju su nacrti bili dovršeni već 1919., 25 dionice Banke Gorskog kotara u Ravnoj Gori itd. (Hrv. drž. arhiv, Ostavština Plavšić, kut. 20).

Dokument 2.

Dušan Plavšić moli 27. studenog 1919. Mirka Hermanna u Osijeku za suradnju oko razrješenje osječke bankarske afere.

“Dragi Mirko! ^a

Prekjučer u večer vratio sam se posve oporavljen iz Beča kući, pa Ti ne mogu biti dosta zahvalan, što si mene i Milu^b uputio na Odena, o čemu će Mila još posebno Tvojoj supruzi pisati.

Što sam kod svoga povratka u Zagreb našao ovdje, a o čemu do svoga povratka nisam bio informiran, jer jedno pismo, što mi je Eda^c u toj stvari pisao, nije stiglo u moje ruke, vanredno me je iznenadilo. Čim sam pobrao najnužnije informacije, odlučio sam odmah, da kod nadležnih faktora učinim nužne korake, ali sam odmah morao i konstatirati, da na žalost nitko u našoj banki u samu stvar nije točno informiran, nego da su dapače naša gospoda dobila od centrale^d neispravne informacije, što našu intervenciju vanredno otežava. Čim sam bio kod bivšeg podbana, a sadašnjeg bana dra. Tomljenovića, odmah sam razabrao, da je moja neinformiranost velika zapreka za uspješno intervenciju, jer kod svake moje riječi vidio sam, da je ban valjda po izvještajima o do sada vogjenoj istrazi bolje informiran nego ja sam, tako, da mi je vrlo teško moje koneksije^e u korist našega zavoda iskoristiti, jer ne znam s koje strane bi morao čitavi dogagjaj osvjtliti. Eda Marković već je prije mene kod bana dra. Tomljenovića učinio, što je bilo samo moguće, da nadležni faktori prije svega shvate, da se bez obzira na dogodivši se slučaj i istragu i bez obzira na eventualni rezultat istrage imade zaštititi naš zavod radi njegove opće gospodarske važnosti u našem narodu, a napose u Hrvatskoj, pa mu je i uspjelo, za takovo shvaćanje stvari stvoriti nužnu dispoziciju, pa smo uslijed toga i sa odobrenjem nadležnih faktora odlučili istražnim oblastima s jedne i banu podnijeti predstavku prema priloženom tekstu, da se uzmognu učiniti koraci, da se uapšenici puste na slobodu i da se, ako je ikako moguće, čitavi dogadjaj formulira kao stvar lična onih, koji stoje pod istragom, a zavod sam pusti po strani, u koliko je moguće od samoga dogagjaja odijeli.^f Prema tome je i tekst tih predavka tako sastavljen, pa ako stvar doista tako stoji, da su pod istragom samo pojedina lica, a zavod sam da ne stoji pod istragom, onda molim, da u tom smislu shvatite i te predavke i sve ostalo učinite, da se sam slučaj što prije od zavoda posvema odijeli. situacija se smastra dosta teškom, te su i nadležne osobe, kod kojih smo intervenirali, pod utiskom čitave težine te stvari, premda im se ne može poreći, da su i radi dosadašnjih koneksija sa našim

a) Mirko Hermann, član upravnog odbora osječke središnjice Hrvatske zemaljske banke još od 1912. godine, a kao Bela je i u upravnom odboru podružnice Prve hrvatske štedionice u Donjem gradu od 1907. Ugledna osječka obitelj. Na zemljištu Emanuela Hermanna je podignuta nova palača Prve hrvatske štedionice.

b) Mila Kašaj, supruga Dušana Plavšića.

c) Edo Marković, (Đakovo, 1885. - Beograd, 18. XII. 1939.). Završio Trgovačku akademiju u Osijeku, a onda studiorao u Hallu na poljoprivrednoj školi. Pripadao je Hrvatsko-srpskoj koaliciji, te je bio povjerenik za ishranu Države Slovenaca, Hrvata i Srba u vladi Narodnog vijeća, a kasnije i jedan od ravnatelja zagrebačke podružnice Hrvatske zemaljske banke, odnosno ravnatelj Jugoslavenske banke. Kasnije otišao u Beograd, te je 1931. imenovan ravnateljem PRIZADA. Bio je i osnivač “Kopriva” 1906., te vrlo istaknuta ličnost hrvatskog javnog i gospodarskog života.

d) Zemaljska banka d.d. u Zagrebu bila je samo podružnica osječke centrale do 1921., kada je centrala postala podružnica, a podružnica centrala pod imenom Jugoslavenska banka d.d.

e) Koneksija.

f) Vještim laviranjem vodstvo Hrvatske zemaljske banke, pa i Julius Sorger i Dragutin Bošković, uspjeli su se izvući iz afere, a sva je krivnja svaljena na malc činovnike Večeru i Svcćensnog.

zavodom i radi dobrih osobnih koneksija Petrićevih,^g mojih, i Markovićevih sa današnjom vladom u svakom slučaju skloni, da nam idu na ruku, i da nas sačuvaju od nepotrebne moralne i materijalne štete.

Sama stvar imade dvije otegujuće okolnosti: jedna leži u tome, što je čitava stvar dobila politički karakter. Navodno je radikalna Samouprava^h u Beogradu, gdje se ta stvar osobito strogo prosugiuje u jednom članku današnjoj vladi podmetnula, da radi svojih koneksija sa nekim našim ljudima i sa našim zavodima kani taj dogogjaj Zemaljske banke zabašuriti. Konačno imade ta stvar i tu lošu stranu, da se ne radi samo o prijavi podnešenoj proti našem zavodu, odnosno pojedinim našim funkcionerima, nego imade više ovakovih prijava proti drugim zavodima i drugim ličnostima, tako da vlada u državnom interesu mora o tim stvarima zauzeti neko principijelno stanovište.

Prema tome je nemoguće kraj svih naših koneksija i kraj sve dobre intervencije Petrićeve i kod bana i kod Pribićevića,ⁱ ishoditi to, da se čitava stvar zabašuri. Istraga će se imati provesti i vjerojatno je, ako krivnja postoji, da će biti (optuženi) i osugjen. Mi moramo prema tome nakstojati, da čitasvo pitanje svedemo u takovu kolotečinu, da se iz istrage odnosno iz čitasvoga pitanja može izlučiti naš zavod kao takav, a da se istraga vodi samo proti pojedincima kao njihovj ličnoj stvari.^j

Ti si mi jučer na telefonu doduše javio, da se trojica naših funkcionara, koji su kasnije uapšeni, vjerojatno Sorger, Vodička i Bošković, pušteni na slobodu i da su pridržana u pritoru samo još Svečenski i Večera. Možda je kod te odluke nešto pripomogla i dosadašnja Markovićeveva i moja intervencija. Ali ako to samo znači, da su dotičnici pušteni na slobodu, a da ujedno nisu izlučeni od istrage, onda to mnogo na meritumu same stvari ne mijenja. Držim uslijed toga, da je bezuvjetno nužno, da svi oni, proti kojima se vodi istraga, iz te istrage povuku one konzekvencije, koje omogućuju, da se čitavi dogagjaj može odijeliti od zavoda i partraktirati kao njihova lična stvar. Morali bi dakle dati svoju demisiju, i to na način, da se ta demisija može i u javnosti objaviti makar pod tumačenjem, da su dotičnici to učinili, da njima lično pripisanu krivnju ne dovedu u vezu sa zavodom. Znajući, da se tu radi o nadravnatelju Sorgeru i o Vodički, meni je vrlo teško dati taj savjet, tim više, što sam ovdje čuo, da se u Osijeku već i onako govori, da ta čitava akcija proti nekim funkcionerima našega zavoda dolazi samo meni kao zamjeniku u korist. Ali znajući za mišljenje gospodina predsjednika Weismayera,^k prema kojemu nama svima mora interes zavoda stajati nad svim ličnim momentima, a meni je stalo da se naš zavod iz te afere izvuče, već i rasdi svih budućih naših velikih poslova, koje bez ingerencije vlade ne bi mogli provesti, to smatram za svoju dužnost, da Vas na taj momenat upozorim, jer je to jedini put, kojim ćemo omogućiti, da s jedne strane nadležni faktori naš zavod od eventualnih posljedica mogu zaštititi, a u drugu stranu da možemo naš upliv kod nadležnih faktora iskoristiti kod vodjenja same rasprave, odnosno istrage pojedinih okrivljenih ličnosti. Ako se stvar tako udesi, moći će se istraga i rasprava proti pojedincima zategnuti tako da

g) Fran Petrić, član uprave središnjice Hrvatske zemaljske banke u Osijeku. Koneksija dolazi od glaciola connectarc = svczati, spojiti, a u ovom kontekstu znači koristiti utjecajna poznanstva.

h) Novine Samouprava izlaze u Beogradu od 1882. kao list Radikalne stranke. Ovaj napis pokazuje da ni beogradskim krugovima nije bilo lagano da ravnopravno surađuju s hrvatskim gospodarstvenicima, i da su bili već tada izloženi žestokoj kritici te da se je koristila najmanja greška sa strane hrvatskog bankarstva da ih se napadne.

i) Svetozar Pribićević je u to vrijeme ministar unutrašnjih poslova.

j) Tako je i postupljeno, no ugled osječke središnjice je tako kompromitirana da središnjica seli u Zagreb. Očito se iza toga krije prvi pokušaj beogradskih radikala da preuzmu vodstvo privrede u svoje ruke.

k) Oskar Weismayer, jedan od osnivača Hrvatske zemaljske banke d.d. Pisao još i nakon preseljenja u Zagreb izvrsne kolumne o stanju privrede i bankarstva u Bankarstvu 1924. i 1925 godine.

ih, što je moguće, povoljnije iz čitave afere izvučemo. Kao prvi korak za tu stvar imadu vrijediti priloženi podnesci, koji se imadu ondje uručiti, gdje se vodi istraga, to jest ili onaj za policiju kod policije, ili onaj za državno odvjetništvo kod državnog odvjetnika, dočim ćemo mi ovdje treći primjerak upravljen na bana predati ovdje gospodinu banu, čim nam javite, da ste ovdje podnesak... označili, kome ste ga podnijeli. Razumije se samo po sebi, da se ti podnesci donekle mijenjaju, ako su spomenuta trojica funkciojnara puštena na slobodu, dočim glede merituma nastalih podnesaka držim, da ne biste smjeli ništa bitnoga mijenjati. Ono, što smo u podnesku rekli, da će naš zavod urediti vodovod u Novom, to je u podnesku stavljeno na sam zahtjev gospodina bana, nu iz toga nas neće teretiti velika žrtva, jer se tu ne radi o velikoj investiciji, nego samo o jednom popravku sadašnjega vodovoda u Novom, ali taj popravak nastojaćemo da provede Jadransko hotelsko i kupališno d.d.^l

U prvi čas htio sam u toj stvari osobno doći u Osijek, nu radi raznih glasina, koje u Osijeku kolaju, a i radi nekih vijesti, da su podnešene prijave radi biljegovanja novca i proti nekim našim činovnicima, držim da nije uputno, da se odavde maknem i da dodjem u Osijek. Ja mislim, da interes našega zavoda mogu mnogo bolje braniti odavde. Isto tako držim, da ne bi bilo uputno, da se u Beogradu poduzmu kakove druge intervencije, osim putem samoga našega ravnatelja Pilza,^m koji ondje može bolje da naš interes očuva, nego iko drugi, pa ne bi bilo uputno, ni da gosp. nadravnatelj Špitalski ⁿ poduzme ondje kakove korake, jerbo bi se ti nerado gledali. Gosp. Petrić, koji mi je ovdje u toj stvari ostavio pismo, informirao je o čitavoj stvari gosp. ministra Pribičevića, tako da sve daljnje korake ondje može sa najboljim uspjehom poduzeti gosp. Pilz, ali naravno i on mora prije svega biti ispravno informiran, jer svaka nepotpuna li kriva informacija može stvar samo još više zamrsiti.

Da uzmognem biti točno informiran, htio sam Tebe zamoliti da dogeš u Zagreb, nu budući ni Ti ne možeš sada iz Osijeka otići, to Te molim, da mi po podvorniku,^o koji Ti donosi ovo pismo ukratko ili iscrpivo javiš, u čemu je prijava i proti komu, napose dali proti zavodu ili proti pojedinim ličnostima, kako danas sktoji istraga, što je ista dokazala, i konačno, šta se je zapravo kod prebiljegovanja novca činilo, u kojem opsegu, na koji način, i t.d.

Prema ovdje dobivenim informacijama navodno je istraga dokazala, da je preko 5 milijuna novčanica iz Pečuha preneseno u Osijek, kod naše banke biljegovano i dano u promet uz znatno veliku dobit.^p Premda se jasno znade, a i oblasti to znadu, da se je svagdje biljegovalo, ipak se biljegovanje kod drugih zavoda odnosi samo na one nebiljegovane banknote, koje su redovnim prometom došle na blagajne pojedinih zavoda, dočim se naš slučaj ukazuje toliko težim, što se tu radi o izravnom uvlačenju novčanica iz Madžarske u našu državu, čime se povećala cirkulacija i to činilo radi dobitka.

U Beogradu se taj dogogaj osobito strogo prosugjuje. Kako tamo uopće postoje dosta konfuzni nazori o uvlačenju novca iz tuginje, i gdje postoji osobita bojazan radi prevelikog opticaja, to se ondje to prosugjuje kao velike prevara i upravo kao protudržavna akcija.

l) Jadransko hotelsko i kupališno d.d. razvilo se u najснаžnije turističko poduzecće Hrvatskog primorja. Hrvatska zemaljska banka je od svibnja 1914. imala podružnicu u Novom, a otvorila je i filijalu u Crikvenici.

m) Rudolf Pilz je ravnatelj beogradske podružnice Zcmaljske banke koja je otvorena u ožujku 1919.

n) Nadravnatelj Josip Špitalski radio je u upravi osječke centrale. Napisao u reviji Bankarstvo 1925. odličan članak "Jugoslavija i Čehoslovaci". Vezan i sa Ljubljanskom kreditnom bankom u kojoj vodeća ličnost Ivan Hribar.

o) Slanje pisma po podvorniku podružnice Zcmaljske banke iz Zagreba čak u Osijek potvrđuje povjerljivost ovog pisma koje sadrži razmišljanja Dušana Plavšića.

p) Ovdje su podaci vrlo različiti. Ljubomir Kosijer govori kasnije o 300.000 dinara.

Prema tome se i traži, da se ta stvar oštro istraži i oštro sudi. Da dakle mogu u toj stvari učiniti nužne korake, molim prije svega za potpunu i točnu informaciju. Gosp. Petrić, koji je momentano u Novom, takogjer mi se stavio na raspoloženje, da će odmah doći i poduprijeti našu stvar, čim ga pozovem.

Gosp. ban Tomljenović, koji je jučer otputovao u Beograd, rekao mi je na rastanku povjerljivo, da još sam ne zna, kako će se ta stvar moći najpovoljnije za nas riješiti, te će mi pobliže svoje mnijenje kazati nakon povratka iz Beograda u subotu ili nedjelju. Bilo bi dakle dobro, da do njegovog povratka budem točno informiran. Kako sam već rekao i on drži, da bi se pitanje moglo laglje riješiti, ako se može tretirati kao lično pitanje, a ne kao pitanje zavoda.

Ja ovo pismo upravljam Tebi, a ne gospodinu predsjedniku Weismayeru, jer znam, da je gospodin predsjednik od toga događaja sigurno i suviše potresen, pa ga ne bih htio u toj delikatnoj stvari sa svim ovim saopćenjima salijetati, pa Tebe molim, da mu od toga Ti kažeš što držiš za uputno i nužno. Ali budući da je to jedno skroz povjerljivo pismo, u kojem spominjem i imena, za koje se u javnosti ne smije znati, to Te molim, da to pismo odmah nakon čitanja uništiš.

Pozdravljajući Te prijateljski ostajem Tvoj Dr. Dušan Plavšić

Dokument 3.

Dušan Plavšić piše 13. prosinca 1919. Mirku Hermannu u Osijek što je do sada poduzeto kako bi se osječka bankarska afera smirila.

Dragi Mirko!

Primio sam Tvoje pismo od jučer, ali Ti mogu samo u kratko odgovoriti, da smo danas bili okupirani, da nismo dospjeli opširnije Ti na sve točno odgovoriti. Što se tiče bankine afere, mogu Ti javiti, da sam se od Tvoga boravka ovdje oštro postavio na stanovište, da ne mogu dozvoliti, da se ta afera svrši tako, da bi na banki ostao ma kakav moralni žig, pa makar i bila stvar takova, da bi konačno samo koji činovnik bio kažnjen. Mi ne možemo dozvoliti, da neki naši činovnici budu kažnjeni, jer i to bi već ostavilo na zavodu ljagu. Jedino rješenje, da zavod može čist iz afere izići, leži u tome, da se stvori drugo stanovište za prosugjenje čitave stvari, a to stanovište moraju prihvatiti ne samo državni odvjetnik i naša vlada ovdje, nego i ministarski savjet.

Nakon konferencija sa drom. Dušanom Popovićem^a i banom ima nade, da će ta stvar uspjeti. Ban se priklanja posve našem stanovištu, dr. Popović pako predobio je za to stanovište državnog odvjetnika Aleksandra.^b Trebati će ali za to stanovište predobiti državno nadodvjetništvo, a i osječkog državnog odvjetnika, jer državni nadodvjetnik Hondl^c i osječki Tomić^d stoje na stanovištu, da je to prevara. Državni odvjetnik osječki je u tom smislu

a) Dr. Dušan Popović, dugogodišnji poslanik Hrvatskog sabora, biran već 1906 na listi Srpske samostalne stranke.

b) Državni odvjetnik Viktor Aleksandar u Osijeku (Zagreb, l. V. 1865. - Zagreb, 26. III. 1934.), pravnik, školovan u Zagrebu i Senju. Već 1900. bio je zamjenik državnog odvjetnika u Zagrebu i uspio se održati u toj službi i za nove jugoslavenske države, ali u početku u Osijeku, pa i to stoga što je kod cara Karla isposlovao 1917. puštanje na slobodu 386 ljudi koji su bili osumnjičeni za špijunažu u korist Kraljevine Srbije. Bio je oženjen Olgom Weiss, a brat mu Robert - Milan Aleksander (1879-1941) bio je 1910. do 1913. upravitelj osječke podružnice Prve hrvatske štedionice. (In memoriam dr. odvjetniku dr. Viktoru Aleksandru, Jutarnji list, 1934, br. 8110, te D. Plavšić u Odvjetniku 1934.)

c) Državni nadodvjetnik Hondl. Pripadnik vrlo ugledne obitelji Hondl, aktivne u radu trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu.

ovamo i referirao. Da stvari dademo novi tečaj, dogovorili smo sa drom. Popovićem, da izradimo predstavku na ministarski savjet,^e koja bi se ovih dana imala odnijeti u Beograd u ime našega zavoda, pa će u toj misiji gosp. Petrić otputovati u Beograd. Prvi nacrt te predstavke^f šaljem Ti u kopiji, da u glavnome vidiš kako si mi tu stvar zamišljamo. Taj nacrt još će se dotjerati, a prije konačnog čistopisa još će ga dr. Popović nadopuniti u pogledu pravnoga mnijenja. Dr. Popović nam je u toj stvari uopće učinio jako veliku uslugu. Eventualno ćemo onda tu predstavku objaviti u novinama u cijelosti ili prema smislu te predstavku u novinama lancirati /kao/ članke, razumije se u sporazumu sa nadležnim faktorima. Nadam se, da ću za koji dan moći, da se prema daljnjem razvitku stvari na to pitanje vratim. Ja još uvijek nisam preslušan, i to samo radi toga, da se još ne moraju redarstveni izvidi zaključiti, ali ću biti preslušan, kad čitava daljnja akcija bude točno fiksirana.

Što se tiče glavne skupštine, to smo svi mi ovdje u banci mnijenja, da bi trebalo tu glavnu skupštinu bez obzira na tu aferu održati još u ovoj godini, i odmah povišenje od K 50.000.000.- na K 100 milijona odjedanput emitirati i to tako da supskripcija započne već 1. siječnja bud(uće) godine.^g

Ovdje se i drugi zavodi spremaju na povišenje glavnice, pa bi bilo uputno, da mi budemo prvi. Na toj glavnoj skupštini trebalo bi onda stvoriti sve nužne zaključke i promijeniti pravila obzirom na prenos centrale u Zagreb,^h i ujedno stvoriti zaključak, prema kojemu bi se jedan veći dio kursa diferencijom na akcijama unišlog iznosa, barem pet milijona, privedo činovničkom penzionom fondu, što bi u javnosti i kod namještenika učinilo osobiti dojam. Ujedno bi trebalo zaključiti, da banka iz vlastitih sredst(a)va u penzioni fond uplaćuje sve na teret činovnika otpadajuće uplate za dosadašnje njihove godine službovanja, tako da bi pojedini činovnik imao svoje uplate u penzioni fond istom od dana samoga aktiviranja Štatuta snositi. Još bi bilo bolje, ako bi se mogao tom prilikom penzioni štatut u toliko promijeniti, kao što je to bio svojedobno moj predlog, da činovnici ništa ne uplaćuju i da čitavi penzioni fond izdržava zavod sam.ⁱ

Što se tiče dolaska gosp. predsjednika Weismayera, to držim, da njegov dolazak u Zagreb sada nije potreban a možda nije ni uputno, da on danas iz Osijeka odlazi i da dolazi ovamo.

Što se tiče pragmatike, to za sada nije nužno, da predsjednik ili ko drugi dogje ovamo, te ću za koji dan biti kadar čitavi elaborat poslati središnjici.

Toliko za danas, pa Te molim da primiš srdačan pozdrav.

Tvoj odani (Dušan Plavšić)

1. prilog^j

d) Državni odvjetnik Tomić u državnom tužilaštvu Osijeka.

e) Državni savjet je bio sastavljen od najpovjerljivijih vladinih ljudi.

f) Predstavka se ne nalazi u Plavšićevoj ostavštini ni u kopiji, ali vjerojatno je sličnog sadržaja kao ona upućena banu Tomljenoviću 26. studnog 1919.

g) Glavna skupština je održana 28. prosinca 1919. i doista je kapital povišen od 50.000 na 100.000.000 kruna. Iako su njene dionice glasile na 400 kruna vrijednost dionice bila je na budimpeštanskoj burzi 820 i 1100 kruna, a tek kasnije im je počela padati.

h) Očito je odluka o prijenosu centrale u Zagreb nastala tijekom rješavanja ove afere, uz još određena obećanja o promjeni imena, o čemu ne možemo za sada donijeti nikakav materijalni dokaz. Ustanovila sam da je postojalo mišljenje da bi se centrala mogla prenijeti i u Beograd, ali je Oskar Weismayer tome pružio žestoki otpor, smatrajući vjerojatno da se, živčeci čitav život na području Hrvatske i Slavonije ne bi mogao prilagoditi životu u Beogradu.

i) To je zapravo vrijeme uoči velikog štrajka bankaraca zbog bankarske pragmatike, koji je potresao Zagreb i sjevernu Hrvatsku cijele 1920. godine. (Vidi M.Kolar-Dimitrijević, Dr. Ivo Politco u borbi za promjenu socijalnog položaja bankarskih namještenika i radnika. Časopis za suvremenu povijest, 19, 1987, br. 3, str. 69-96.

j) Molbu na Ministarski savjet nisam uspjela pronaći.

Summary

**Three documents explaining how it came about that after the branding of the crown in January 1919, its marking occurred in December of the same year, or
The affair of Hrvatska Zemaljska banka, j.s.c. in Osijek**

Mira Kolar-Dimitrijević

According to the Contract of Saint-Germaine, the inheritor states of Austro-Hungarian Empire were obliged to - within as short as possible a time, and not later than within a year - mark the money in their area, which was to serve as basis for the succession of financial means once owned by the Austro-Hungarian National Bank. Newly established Kingdom of SHS (*Serbs, Croats and Slovenes*) had branded the crowns already during January 1919, and had on this basis been assigned certain sums, while the rest of it has been received after the prices sum of crowns has been established on the area vacated by Italians after the occupation of Dalmatia. However, new Yugoslav state has performed another activity in late 1919, that is the marking of the crown, with a devaluation of 20% on its value. The state has decided to embark on this procedure after it has been established that vast sums of crowns printed in Budapest are being introduced to Croatia through the Croatian Land Bank j.s.c. (*Hrvatska zemaljska banka d.d.*) in Osijek, with the effect of destabilizing the national financial market. The above mentioned decision has been put to effect in order to bring the affairs back to normal. Although this represented a large-scale financial scandal, it has never been made public, because a large number of influential people, among those Dušan Plavšić, Ban Nikola Tomljenović, Dr. Edo Marković and others spoke in favor of it being treated discreetly and effectually silenced.

The original documents treated in this paper represent a proof of these procedures.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA LI
ZAGREB 1998.

UDK 93/99

ISSN 0351-2193

Historijski zbornik, god. LI, str.1- 197, Zagreb 1998.

Izdavač

Društvo za hrvatsku povijesnicu

Redakcijski odbor

Mirjana Gross

Ivan Kampuš

Franko Mirošević

Ivica Prlender

Tomislav Raukar

Petar Strčić

Glavni i odgovorni urednik

Ivica Prlender

Članci i rasprave iz časopisa Historijski zbornik su referirani u publikacijama:

ABC Clío

Historical Abstracts

America: History and Life

Adresa uredništva

Društvo za hrvatsku povijesnicu, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 10000 Zagreb, I. Lučića 3, Hrvatska

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti Republike Hrvatske

Tisak:

Horetzky